

opšte stanje progr̄ivno poboljšava, i deset negativnih, sukcesivno opadajućih. Proces se završava propašću sveta, kao krajnjom konzekvencom. Tokom prvih deset doba pojavljuje se Buddha, jer samo u tom razvojnom stadijumu čovečanstvo je sposobno da shvati više duhovne i etičke istine. Progres se kreće po diktatu većih kozmičkih i etičkih zakona.

Buddhička kozmogonija je u apsolutnoj zavisnosti od zakona dharme i njene logične konzekvence – karne. Kozmogonija kasnog severnjačkog buddhizma protkana je hinduističkim elementima. Tu, osim četiri regionala arup loke, postoji još jedan viši – svet nebeskih džinova, ili Dhyani, krunisan carstvom Adi Budhe.

Osnovne filosofske postavke

Buddhička filosofija na najviši nivo izdiže permanentno lutanje svec što postoji. Nepromenljivi i večni su samo zakoni Univerzuma, prazan prostor i nirvana, odnosno, večni su samo čisti atomi.

Buddhička filosofija, s jedne strane, osporava postojanje neprelaznih duhovnih monada, a, s druge, tvrdi da postoje sankcija koja čini ponovno rađanje. Materijalno oteolvjenje duše umrlog u novu personalnost podleže procesu uslovljenoosti, a to su tri uza-stopna oblika egzistencije sa dvanest etapa. Pređašnje postojanje obuhvata: avidyu, neznanjem uslovljeno karmičko oblikovanje, i sansaru, karmom odredene stvaralačke snage koje komponuju sudbinu sledeće egzistencije. Nastavak procesa je sadašnje postojanje: avidya – svest koja određuje subjekat i objekat, Nama-rupa – spajanje pet grupa stvaralačkih faktora i duhovno uboličavanje novog bića, shad-ayatana – svest šest organa svesnog očajanja koji osposobljavaju novo biće da dođe u kontakt sa svetom koji ga okružuje, aparsha, ili stavljanje u akciju šest svesti koje čine uslove primanja utisaka i osećanja, vedana – osjetljivost, diferenciranje zadowoljstva i nezadowoljstva, posledice kontakta svesti sa objektom, trishana – seksualni nagon, upadana – intenzivna želja za životom, bhava – životna delatnost, određivanje uslova sledećeg rada-nja, yati, novo radanje koje uslovjava sledeću kategoriju – yaramaran starost i smrt.

Učenje o spoznaji, pana, sa teorijom kauzaliteta čini osnovu buddhičke filosofije, bez obzira na različite sekte.

Na teoriju kauzaliteta logično se nadovezuje teorija elemenata iz kojih je komponovan mehanizam ličnosti. Imo ih četiri: voda, zem-

zapisi iz razgovora s Wittgensteinom

m. o'c. drury

U svom biografskom prikazu Ludwiga Wittgensteina profesor G. H. von Wright govori o mnoštvu interpretacija djela L. Wittgensteina koja su sve beznačajna. Ovu knjigu on završava rečenicom koja navodi na razmišljanje: »Ponekad mi se čini da nečiji opus postaje klasičan baš zbog toga što je mnogo značajan i to nas privlači. Istočvremeno takav opus odoljeva našoj snažnoj želji da nam sve bude potpuno jasno«. Ono što želim ovde iznijeti jest upravo to mnoštvo značenja i otpor da ih se jasno shvati. Htio bih reći da u Wittgensteinovom učenju postoji još dimenzija – preko kojih se prelazi ili koje su, kako bi on sam rekao, »razvodnjene«.

Krenuo bih od dviju strana Wittgensteinovog karaktera koje će prepoznati svi oni koji su ga poznavali.

Dakle, kao prvo Wittgenstein je bio svjestan da je izvanredno naroaren za filozofske diskusije. Jednom mi je rekao: »Kada sam otkrio da stvarno postoji nešto za što posedujem naročitu sposobnost, to je za mene bila prekretnica u životu. Pa iako je toga bio svjestan, veći dio svoga života proveo je u namjeri i planovima da napusti svoj posao i da živi sasvim drugačijim životom od onog kojeg je imao kao akademski filozof.

Poslije i svjetskog rata živio je i radio kao učitelj na selu u udaljenom dijelu Austrije. Radio je i kao arhitekt gradeći kuću svojoj sestri. Kasnije je ozbiljno razmišljao o tome da ide živjeti u Rusiju ali ne da predaje filozofiju, i tako je uočio i vrlo dobro naučio ruski. Kasnije je razmišljao o tome da studira medicinu i molio me da se raspitam o mogućnosti upisa na medicinski fakultet tu u Dublinu. Za vrijeme II svjetskog rata radio je kao bolnički portir u Londonu, kasnije je nezavisno radio na problemima iz filologije škole. Voditelj tog tima, dr Grant, koji je zamolio Wittgensteina da preuzme ovo ispitivanje, rekao mu je: »Kakva šteta što ste filozof a ne fiziolog«.

Možemo biti sretni što se ništa nije ostvarilo od njegovih drugih planova i što je nastavio s radom na filozofskim spisima sve do pred samu smrt. No sigurno razumjeti Wittgensteina ako nemamo razumijevanja za njegovu neprestanu namjeru da potpuno izmijeni svoj način života. Ovi njegovi planovi nisu bili samo prolazna nestripljivost već uvjerenje koje je trajalo godinama sve dok nije došlo vrijeme kada je shvatio da promjene više neće biti. Jednom sam naslutio što stoji iza ove snažne želje da promjeni način života kada mi je rekao: »Mislio sam da sam se oslobođio svoje taštine kada sam napustio profesuru. Sada vidim da sam sujetan na stil kojim pišem sadašnju knjigu«. (Ovo se odnosilo na drugi dio *Filozofskih istraživanja* za koju profesor von Wright kaže da će jednog dana biti među klasičnim primjerima njemačke proze).

Wittgenstein je prezirao intelektualnu sujetu kod sebe ili bilo koga drugog. Smatrao je da je važnije biti oslobođen od svake taštine nego biti poznat i počitan filozof. Jednom je rekao: »Povrijedena taština je najgori vid snage i poriva na ovom svijetu. To je izvor najvećeg zla«. Jednom drugom zgodom primjetio je: »Mislim da filozof ne bi smio imati veći ugled od nekog vodoinstalatera«.

No, znao je i reći: »Nemoj misliti da mrzim metafiziku. Neke od filozofskih sistema držim za najlemenitije proizvode ljudskog uma«.

Drugi vid Wittgensteinovog karaktera blisko je povezan s ovim što sam već rekao. Cijelog svog života mislio je i bio uvjeren da se ne zna izraziti tako da ga se razumije. U pismima upućena Russellu uz rukopis *Tractatus* rekao je: »U stvari neće razumjeti *Tractatus* bez prethodnih objašnjenja jer je napisan u kratkim primjedbama. (To naravno znači da ga nitko neće razumjeti iako je sâm vjerujem da je napisan jasno kao dan)«.

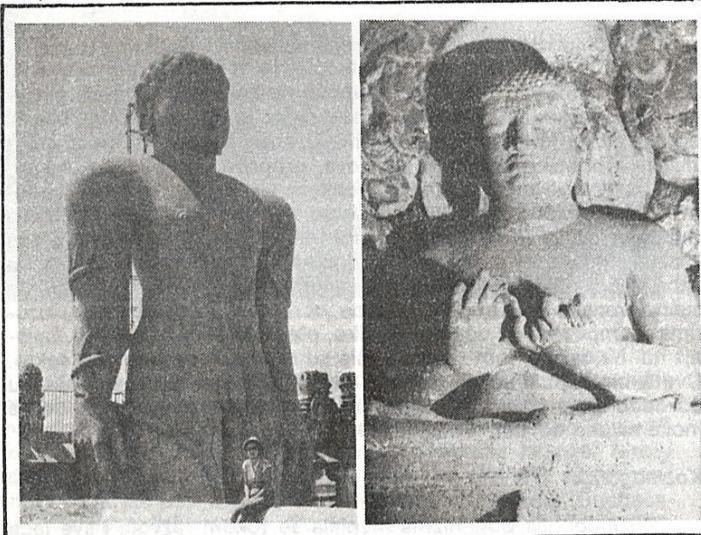
U uводу *Filozofskih primjedbi* (Philosophical Remarks) Wittgenstein kaže:

»Volio bih reći: Ova knjiga napisana je u slavu božju, ali reći ovako nešto danas zvučalo bi kao trik ili prevare jer riječi ne bi bile shvaćene kako treba. Mislim na to da je knjiga napisana u dobroj namjeri, ne iz taštine jer bi u suprotnom autor želio da knjiga bude osuđena. Knjigu se ne može učiniti ni boljim ni čistijom nego što je sâm autor«.

Osvrnuo bih se na čas na ovaj citat. Wittgenstein implicira da riječi koje se pravilno shvaćaju u jednom dobu kasnije mogu postati »riječi prevare« jer neprestana upotreba toliko iskvarili riječi da se »tim putevima više ne može hodati« (ova metafora o neprohodnom putu bila je njegova).

Kada je Wittgenstein poslao kopiju rukopisa »Plave knjige« Russellu, u popratnom pismu je rekao: »Pred dvije godine držao sam predavanja u Cambridge i izdiktirao neke bilješke svojim studentima tako da imaju nešto ponijeti kući u rukama a ne samo u sjećanju. . . (Mislim da su teško razumljiva jer su mnoge stvari samo nagovještene)«. Ponovo se ponavlja misao da će ga se teško shvatiti.

U jednom od prvih razgovora koje sam vodio s Wittgensteinom, rekao mi je: »Filozofija je poput sefa koji se otvara kombinacijom brojeva. Mali pomak na kombinaciji kao da ništa ne znači ali kad sve dode na svoje mjesto, sef možemo otvoriti«. U »Plavoj knjizi« on filozofiju upoređuje s nerezdom knjiga u knjižnici gdje je potrebno svaku malo pomaknuti da bi se došlo do konačnog reda. U *Filozofskim istraživanjima* svoju metodu upoređuje s uputama koje je potrebno dati nekome tko je u stranom gradu. Treba proći mnoge puteve da bi se stiglo na isto mjesto. I jedino tada kad smo te mnoge puteve prošli, onda možemo reći da se možemo u tom gradu snala-

lja, vatra i vazduh; oni su »hrana« osećajne svesti komponovana od niza drugih elemenata. Kod teorije preporaćanja duša ne prelazi iz jednog tela u drugo, ili iz jednog sveta u drugi, nego jedan isti kompleks elemenata kruži, a on se u jednom periodu pojavljuje kao iluzija (maya) ličnosti; posle određenog vremena iskršava kao druga, treća itd. i tako bez prestanka. U suštini, ništa se ne preporaća (nije transmigracija) već večna transformacija. Put spasenja od ponovnih radanja su pet osnovnih zapovesti: ne ubij, ne laži, ne kradi, ne bludniči i ne uživaj alkohol i droge. Dalji put vodi kroz Osmičlanu stazu.

Danas je ukupan broj pripadnika buddhizma oko dve stotine miliona. Burma 90% stanovništva, Šri Lanka – 94%, Sijam – 94%, Kambodža i Laos su izrazito buddhičke, Japan – 60%, Nepal deli vernike sa hinduizmom, Indija – oko 200.000, u Južnoj Americi ima oko 140.000 budista, a u SAD oko 170.000 dok ih u Evropi ima samo nešto više od 10.000.

1. Iako se Risabha nejasno javlja u kasnijim Vedama i Puranama, o njemu se ništa ne zna.

2. Buddhizam je ogromno versko i filozofsko područje. Kako je prostor ovog napisa veoma ograničen, dodatać ćemo samo ono osnovno.

3. O tome gde je Buddha umro još uvek se raspravlja.

4. Sadhu Sveti čovek, verski prosjak – latalica i verski propovednik

ziti. U svim ovim poređenjima provlači se stalna misao drugog, pa čak i dosadnog, procesa koji izgleda i trivijalan ali gdje uvijek postoji stvarni cilj. No ovaj cilj ne može se postići a da se ne prede naporan put. Dakle opasno je, i konačno i pogrešno, da se pokuša stići do cilja a da se preskoče detalji metoda kojim se to postiže. Pokušao bih ovdje nagovijestiti kako sam ja video u čemu se sastojao taj krajnji cilj.

Svima nam je poznato da je Wittgenstein pišući Fickeru rekao za *Tractatus* slijedeće:

»Moja knjiga postavlja granice sferi etičkog, rekao bih, nekako iznutra i uvijen sam da je ovo jedini znanstveni način da bi se te granice naznačile. Ukratko, vjerujem da iako su mnogi o tome govorili ja sam uspio da u svojoj knjizi sve stavim čvrsto na svoje mjesto time što sam sve o tome prešutio.«

Usudjem se ovdje reći da se u svemu što je dalje napisao nastavlja ova osnovna ideja. Sve što je napisao upućuje na etičku dimenziju. Etičko se očituje tako što se strogo određuje granica jezičkog i time se etičko stavlja na svoje pravo mjesto. Jezične granice postavljaju se iznutra tako da, iako ništa nije rečeno o etičkom, ono se iskazuje strogoči mišljenja. U svim naukama, a i u sferi koju nazivamo obično logično razmišljanje, pokušavamo reći više nego što u stvari znamo. (U *Plavoj knjizi nalazimo ključnu rečenicu*: »Ono što je teško u filozofiji jest ne reći više nego što znamo.«). Ovo strogo povlačenje jezičnih granica traži i izvjesni oblik samoodricanja kao etički zahtjev, povlačenje i odricanje jedne vrlo jakе crte u našoj prirodi. Jednom kad sam s Wittgensteinom govorio o McTaggartovoj knjizi *Priroda postojanja* (The Nature of Existence) rekao mi je: »Napustiti ovakvu vrstu mišljenja za neke ljudе predstavlja herojski čin. To sada vidim.« Vjerujem da teškoča s kojom se susrećemo u Wittgensteinovom opusu nije samo intelektualne prirode već i etičke. To je jednostavna činjenica da u svaku dobu i na svakom mjestu ne kažemo više nego što stvarno znamo.

Ovo o čemu govorim postalo mi je jasnije kada sam ponovo čitao »Predavanje o etici«. Ovo je jedini spis u kojem se Wittgenstein obraća publici koja nije prvenstveno zainteresirana za filozofiju a niti je za to ubučena. Ovdje ću navesti nešto iz tog predavanja što mi se čini da podržava moje vjerovanje. Na jednom mjestu Wittgenstein kaže:

»Ne možemo napisati znanstvenu knjigu čiji je predmet ispitivanje sam po sebi veličanstven i važniji od svih drugih mogućim stvari. Drugim riječima, ako bi čovjek htio napisati knjigu o etici koja bi stvarno bila knjiga o etici, ovakva bi knjiga poput ekspozicije razorala sve ostale knjige na svijetu. Naše riječi kako ih koristimo u nauci su posude koje samo sadrže i prenose značenje i smisao, prirodno značenje i smisao. Etika ako jest nešto, onda je sigurno nešto natprirodno, a naše riječi će samo činjenice izraziti. Kao što šolja ne može nego sadržati onoliko vode koliko u nju stane a ne više iako mi možemo ulijevati i litar vode u nju.«

I negdje pri kraju predavanje on kaže:

»Čini se jasno kao da se nikakvim opisom kojeg mogu zamisliti ne može opisati ono što držim za absolutnu vrijednost. Isto tako odbacujem svaki značajni opis koji bi itko mogao ponuditi odmah baš na osnovu njegove značajnosti. . . Čitava moja namjera, a vjerujem i namjera svih onih koji su pokušali pisati ili govoriti o etici ili religiji, je suprotstavljanje i prelaženje jezičnih granica. A ovaj pokušaj prelaženje zidova našeg kaveza je sasvršeno i beznadjeđno djelo.«

Ukazujem na činjenicu da ono govorio o »mojoj namjeri« tj. o nečemu što je u njemu i što duboko osjeća i mora sviadati i zatomiti. Stvaranje čvrste i neraskidive granice oko domena u kojem se može nešto značajno reći nije značilo da je Wittgenstein osudio ili izrugivao one koji su pokušali ovu granicu prevazići. Njegova namjera bila je sasvim suprotna. On je pokušao pojačati ovu želju da se razbiju granice kaveza.

Pretpostavljam da će mnogi smatrati da kod Wittgensteina vidim nešto čega nema. S obzirom da se ne slažem s mnogim što je o njemu napisano možda i jest tako. Vraćam se ponovo onom što je profesor von Wright opisao kao »mnoštvo« interpretacija. Jasno je da se Wittgenstein zanima za mnoge vidove filozofije: osnove matematike, simboličke logike, jezik psihologije itd. Jedino što želim kazati jest da sve ove interese prati vid etike i da ga je potrebno vidjeti kako bismo razumjeli sve implikacije koje je njegov rad imao. Upravo ovo ograničenje i odricanje zbog apsolutnog daje dubinu njegovom radu i to je ono što ne nalazim kod onih koji su ga slijedili ili pokušali pojednostaviti složenost njegove misli.

Uvjerenje da sam u pravu još mogu potkrnjepiti jasnim sjećanjem na neke od razgovora koje sam jednom s njim vodio. Naglašavam da su to samo sjećanja. Ne vjerujem da me sjećanje vara, međutim svaki put kad ga navodim, čitalac neka promisli da to znači »ako se pravo sjećam Wittgenstein je rekao nešto slično ovome.«

Kako bih sprječio da ova sjećanja budu samo nabacana pokušat ću ih srediti služeći se citatom professoara von Wrighta. U svojoj biografiji o Wittgensteinu on kaže:

»Na Wittgensteina su više utjecali mnogi pisci koji stoje na granici između filozofije, religije i poezije nego oni koji su bili filozofi u uskom smislu te riječi. Među ovim prvima bili su Sv. Augustin, Kierkegaard, Dostojevski i Tolstoj. Filozofski dio *Ispovijesti* Sv. Augustina vrlo je sličan načinu filozofskega razmišljanja kod Wittgensteina. Između Wittgensteina i Pascala postoji takva sličnost koju zasluzuje ispitati. Isto treba spomenuti da je Wittgenstein imao visoko mišljenje o djelu Otto Weiningera.«

Navedena imena upotrebiti ću da se podsjetim na razgovore koji pojačavaju moje uvjerenje da moja interpretacija nije daleko od istine. Imena ću poredati kronološkim redom kako ih je Wittgenstein spominjao, a ne redom kojim su upravo navedeni.

Dostojevski i Tolstoj

U svom prvom razgovoru s Wittgensteinom rekao sam mu da sam došao u Cambridge da bih postao svećenik anglikanske crkve. Wittgenstein je rekao da se tome ruga ali da se i ne može složiti. Samo zamisli, rekao mi je, svake nedjelje držati propovijed. Ti to ne bi mogao raditi. Bojim se da bi pokušao izraditi filozofsku interpretaciju ili obranu kršćanske religije. Kršćanski simbolizam je divan, nije ga moguće opisati riječima, međutim kaj ljudi pokušaju od njega napraviti sistem, onda je to odvratno. Na prvi pogled izgleda kao dočićna ideja da u svakom slučaju postoji osoba koja predstavlja ove

stvari, međutim u stvarnosti to ne ide tako. Nastavio je govoreći da od evropskih pisaca u posljednje vrijeme postoje samo dva koja su imali što reći o religiji. To su Tolstoj i Dostojevski. (Čudno je što tom prilikom nije spomenuto Kierkegaarda). Savjetovao me je da za slijedeće praznike čitam »Braču Karamazove« i »Zločin i kaznu«, kao i Tolstojeve kratke priče pod naslovom »Dvadeset i tri priče«.

Ponovno smo se sreli poslije praznika i pitao me kakve sam utiske stekao čitanjem. Rekao je: Dok sam bio učitelj u Austriji poslije rata čitao sam »Braču Karamazove« nekoliko puta. Čitao sam ih glasno seoskom svećeniku. Znaš da stvarno postoje ljudi poput starca Zosime koji mogu vidjeti što se događa u ljudskim srcima i mogu ih usmjeravati. Rekao sam da mi se Dostojevski više svida od Tolstaja. Wittgenstein se nije složio i rekao da će kratke priče Tolstojeve živjeti u vječnosti. Njemu je najdraža priča o tri pustinjaka koji mogu samo moliti. Kratko nakon ovog razgovora spomenuo mi je da je kada mu je umro brat Tolstoj, iako tada uopće nije bio ortodoksnji vjernik, potražio svećenika i naredio da se brat pokopa po ortodoksnom ceremonijalu. Dakle, rekao je Wittgenstein, to bih isto napravio i ja u sličnoj okolnosti. (Godinama kasnije, one večeri kada je Wittgenstein umro kad su se okupili prijatelji koji je pozvao – gospodica Ascombe, gosp. Smythes, dr Richards i je moralni smo odlučiti što da uradimo za Wittgensteina pogreb. Nitko nije mogao reći ni riječi. Ja sam tada spomenuo ovaj razgovor i jedno-glasno smo se složili da rimokatolički svećenik izgovori svoje ubočljene molitve nad grobom. To je kasnije izazvalo pogrešne glasine i od tada sam se pitao da li je bilo dobro to što smo uradili.)

Kierkegaard

Poslije jednog predavanja pitao sam Wittgensteina da mi kaže više o Kierkegaardu jer su me neki odlomci iz njegova djela veoma impresionirali. On je rekao da je Kierkegaard bio najdubokomjinski misilac prošlog stoljeća. Kierkegaard je bio svetac, rekao je. Nastavio je objašnjavati tri kategorije životnog stila koje su igrale veliku ulogu u Kierkegaardovu djelu: estetski, prema kojem treba od ovog života izvući maksimum užitka. Zatim etički, gdje smisao dužnosti traži odricanje i religiozni, gdje to odricanje postaje izvor radosti.

Ne mogu reći da shvaćam kako je ova posljednja kategorija moguća, rekao je Wittgenstein. Nisam nikad bio u stanju da se ičega odrekнем, čak ni šalice kave ako sam je želio. Ne znam da li mogu reći da potpuno shvaćam u što je Kierkegaard vjerovao, međutim siguran sam da je vjerovao kako nismo vode da bismo bili veseli i uživali.

Nešto kasnije kad je Kierkegaard na engleski preveo Walter Lowrie, Wittgenstein nije bio zadovoljan lošim stilom u ovom prijevodu. Prijevod je potpuno izgubio eleganciju originalnog danskog.

Jednom poslije Wittgenstein mi je rekao da mu je pisao jedan od njegovih učenika i rekao da je dostao rimokatolički i kako je on dijelom zaslužan za ovaj preobrat jer ga je savjetovao da čita Kierkegaarda. Wittgenstein mu je odgovorio da nije impresioniran time što je netko kupio odjeću za plesanje na konopcu sve dok ne vidi što je s time učinjeno.

Pred kraj života za vrijeme njegova posljednjeg boravka u Dublinu ponovo smo se navratili na Kierkegaarda za vrijeme jedne šetnje. Primjetio sam da Kierkegaard navodi misli na uvjek nove kategorije, na što je Wittgenstein odgovorio da imam pravo i da je to upravo ono što Kierkegaard radi, tj. uvodi nove kategorije. Ne bih ga više mogao čitati. Preširok je i stalno ponavlja jednu te istu stvar. Kada ga čitam uvijek želim reći »U redu, slazem se, ali molim te idemo naprijed.«

Nedavno sam čitao Kierkegaardovu knjigu »Završni neznanstveni postscript« (Concluding Unscientific Postscript) i neke rečenice te knjige ukazuju na etičku dimenziju na koju želim upozoriti u Wittgensteinovom pisanju. Da bih pojasnio navesti ću ovdje nekoliko rečenica:

»Najviše što jedno biće može učiniti za druge u odnosu na ono što može učiniti samo za sebe jest da onog drugog inspirira brigom i nemirom.«

Sasvim je nevjerojatno da se upravo govoreći o nečemu može dokazati da se o toj stvari ne govori jer izgleda da se tako nešto može dokazati samo ako se o tome ne govori.

Sama dijalektika ne vidi apsolutno ali kao da pojedinca vodi k tom apsolutu.

Htio bih nadodati da, iako o tome nisam nikada razgovarao s Wittgensteinom, mislim da se Wittgenstein ne bi bio složio s Kierkegaardovom čestom upotrebom riječi »paradoks« ili »apsurdno« jer je u njima sigurno sadržan pokušaj da se prijeđu jezične granice.

Sv. Augustin

Počeo sam posjećivati predavanja profesora Moora. U to vrijeme nisam znao poštovati sve što se moglo naučiti iz Moorovih predavanja. Na početku semestra Moore je pročitao iz sveučilišnog kalendara predmete koje je kao profesor morao predavati. Posljednje je bilo »filozofija religije«. Moore je rekao da će govoriti o svemu što je naznačio ali ne o ovom posljednjem jer o tomu nije imao što reći. Rekao sam Wittgensteinu da profesor filozofije ne bi smio šutjeti o tako važnom predmetu. Wittgenstein me odmah pitao imam li možda kopiju *Ispovijesti* Sv. Augustina. Dao sam mu moju Loeb ediciju. Mora da je dobro poznavao knjigu jer je dio koji je želio pročitati našao odmah. Hoćeš reći nešto slično što je Sv. Augustin rekao, primjetio je Wittgenstein i pročitao: »I ja onima koji ništa o Tebi ne govore samo zato što postoje brijevac koji govore mnogo gluposti.« Nastavio je govoreći da *Ispovijesti* smatra najzbiljnijom knjigom koja je ikada napisana. Počeo je čitati Božji grād ali nije uspio s tim nastaviti.

Nešto poslije ovog razgovora rekao sam Wittgensteinu da sam čitao knjigu Tennanta pod naslovom *Filozofska teologija* koja je upravo izšla iz tiska. On je primjetio da mu naslov kaže da bi to moglo biti nešto neprijetno. Rekao sam kako Tenant voli ponavljati Butlerov aforizam »vjerovanja je voditeljica života«. Na to je Wittgenstein rekao da li bi se moglo zamisliti kako Sv. Augustin kaže da je božje postojanje nešto »vrlo vjerojatno«.

Kratko nakon tog razgovora posao mi je kopiju Novog testamenta s napomenom da čitam latinski tekst. Rekao je da će me latinski tekst uvesti u nešto sasvim novo, jedan nov doživljaj. Također mi je rekao da su jednom on i Moore htjeli čitati poslanicu sv. Pavla Rimljana. Međutim od toga su moralni odustati vrlo brzo. Mnogo godina kasnije kada je živio u Dublinu rekao mi je jednom zgodom da je smatrao da je religija evanđelja nešto sasvim drugo od onoga što se nalazi u poslanicama sv. Pavla ali da sada vidi da nije imao pravo i da se radi o istoj vjeri.

Prije nego završim s ovim primjedbama o Sv. Augustinu htio bih naveli nekoliko posljednjih rečenica iz njegovih *Ispovijesti* jer mi se čini da je to tekst na koji se »predavanje o etici« nadovezuje kao komentar.

»Ti sam si samo Dobro i ne treba ti drugog dobra osim sebe... Tko od ljudi može naučiti drugoga ovu istinu? Koji andeo može naučiti drugog andela? Koji andeo može ovo naučiti čovjeka? Morate pitati sebe, tražiti u sebi, kucati na svoja vrata. Samo čemo tada dobiti ono što pitamo i naći ono što tražimo, samo tada će nam vrata biti otvorena.«

Otto Weininger

Profesor von Wright piše da je Wittgenstein vrlo poštivao djela Otta Weiningera. Mislim da je o ovome potrebna opaska. Savjetovalo me je da pročitam Weiningerovu knjigu *Seks i ličnost* (Sex and Character) govoreći da je to djelo značajnog mislioca. Naglasio je da Weininger već u svojoj dvadeset i prvoj godini uvidio, prije nego što je to ikome palo na pamet, važnost Frojdovih ideja koje je iznio u svojoj prvoj knjizi koju je napisao skupa s Breuerom, u knjizi *Studije o hysteriji* (Studies on Hysteria). Kada sam pročitao knjigu *Seks i ličnost* govorio sam s Wittgensteinom i istakao kako mi se čini da je Weininger pun predrasuda kao na primjer njegova pretjerana pohvala Wagnera. Wittgenstein je govorio da je to istina i da samo mlađi čovjek može biti tako pun predrasuda. Na opasku o Weiningerovoj tezi da su žene i ženski karakter kod muškaraca izvor svakog zla uzviknuo je: »Bože moj, kako u tome nije bio u pravu. Jednom prilikom me je zamolio da mu čitam odlomak iz Weiningerove knjige gdje postoji citat o renesansnom učenjaku Pico della Mirandola. Kako je to lijep primjerak latinske proze i nije poznat onoliko koliko to zasluguje a označava jedan vid ljudske prirode kojoj se Wittgenstein divio, navest će ga u cijelini.

»Tebi, Adame, nismo čvrsto označili mjesto na skali živih bića. Ne postoji određen izraz lica koji označava tvoju rasu i nemaš posebnog zadatka koji moraš izvršiti. Dakle po svojoj ćeš odluci, po svojoj želji, izabrat i čuvati bilo koji rang koji izabereš, funkciju koji želiš imati i sve ono što želiš iskazati. Sva druga živa bića čvrsto su vezana zakonom i odredbama koje smo za njih ostavili ali ti nemaš meda ni ograničenja tako da po slobodnoj volji možeš sam odlučiti o svojoj sudbini. Postavljen si u središte svemira tako da možeš što lakše nadgledati sve ostale stvari u prirodi. Nisi stanovnik ni neba ni zemlje. Nismo te stvorili ni smrtnim ni besmrtnim tako da možeš slobodno i bez nagrade stvarati svoj lik kako se tebi čini. Možeš se spustiti na stupanj nižih bića kao što su životinje a možeš se također snagom svoje želje uzdignuti prema nebesima.«

»Neograničena velikodušnosti božja i neograničena sreća čovječja! Njemu je sigurno da može imati što izabere i ono što želi. Životinje od trenutka svog rođenja nose sa sobom... iz utrobe svoje majke sve ono što će ikada postati. Nebesko društvo, od prvog trenja ili uskoro poslije, jest ono što će ostati čitavu vječnost. Ali čovjek je rođen noseći sa sobom, darom koji mu je Bog dao, sjejme iz kojeg se svako živo biće može uzdignuti. Stoga ono sjeme koje izabere da odgaja, to će za njega rasti i donositi plod. Ako izabere da vodi samo vegetativni život tada će njegov život obilovati senzualnošću i može postati jedan među životinjskim stvorenjima. Ako izabere razumijevanje, onda će pobjeći od svoje grube prirode i okrenut će se nebeskim stvarima. Ako postane istinski ljubitelj mudrosti, onda će postati kao andeo i dijete božje. Međutim ako svaki oblik zasebne i pojedinačne egzistencije više ne sadrži njegov duh, tada će u središtu svoje duše postati isto što i Sveti duh, u tajanstvenom sjedinjenju s Bogom koji je središte svih stvari i postoji prije svega što je stvoreno.«

Kad sam završio čitati Wittgenstein je uzviknuo: »To je tako dobro da imam želju da čitam Picoa još više.«

Pascal

Profesor von Wright govorio o »velikoj sličnosti« između Pascalovih i Wittgensteinovih zapisa. Ne sjećam se da sam s Wittgensteinom govorio o Pascalu ali mislim da bih ovamo mogao nešto važno dodati. Sigurno da Pascalov intenzitet, ozbiljnost i strogosti odgovaraju iste osobine kod Wittgensteina. Tačno je rečeno da je Pascal imao »rijetku privilegiju da nikada nije bio suočen s indiferentnošću«. Istu pohvalu može dobiti i Wittgenstein. Pascal je pisac koji u nama izaziva nemir i brigu. Razgovori s Wittgensteinom bili su isto toliko uznenirujući, a ako njegove knjige ne izazivaju isti nemir, onda nisu dobro shvaćene.

Skloniji sam, međutim, da ukažem na važne razlike između Pascala i Wittgensteina. *Filozofska istraživanja* nalikuju slučajnim, nesređenim opaskama i aforizmima poput Pascalovih *Misli* koje su sigurno takve. Uglavnom svi smatraju da je Pascal htio napisati knjigu koju je zamislio da bi *Misli* bile poredane a sasvim drugačiji način od onog koji smo dobili. Međutim, znamo da je Wittgenstein neprestano sredinjavao materijal koji nalazimo u njegovoj knjizi i da je proveo mnogo vremena kako bi dobio precizan red koji u knjizi sada imamo. Da bismo shvatili značenje *Filozofske istraživanja* osnovno je da vidimo kako su se razvijale Wittgensteinove misli.

Kao drugo, za Pascala je postojala jedna prava religija, kršćanstvo i jedini oblik pravog kršćanstva a to je katolicizam. Nadalje jedan istiniti oblik katolicizma a to je Port-Royalski. Wittgenstein bi svakako poštovao ovakvo usko gledanje zbog njegove intenzivnosti, međutim takva isključivost bila je strana njegovom načinu mišljenja. Na njega je u mlađosti utjecala knjiga Williama Jamesa *Raznovrsnost religioznog iskustva* (Varieties of Religious Experience). Rekao mi je da mu je ta knjiga mnogo pomogla. Ako se ne varam kategorija raznolikosti i dalje igra važnu ulogu u njegovom mišljenju. Jednom mi je rekao: Načini na koji ljudi izražavaju svoja vjerovanja nevjerojatno se razlikuju. Svi istinski iskazi vjere su divni pa čak i oni najprimitivniji na rodu.

U svojim *Primjedbama na Frazerovu Zlatnu granu* (Remarks on Frazer's Golden Bough) on kaže:

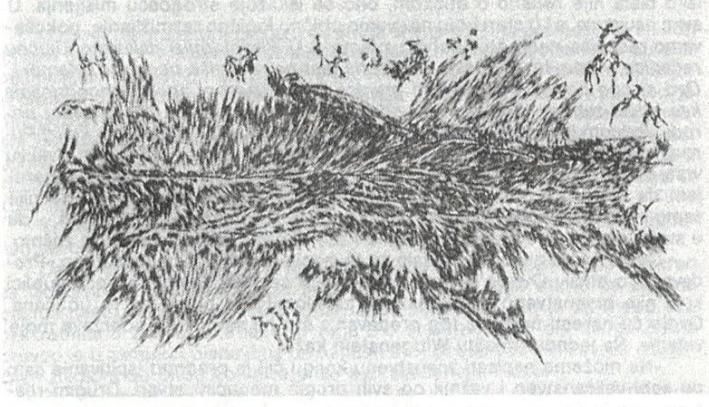
»Da li je Sv. Augustin grijesio što je prizivao boga na svakoj strani svojih *Ispovijesti*? Dakle, moglo bi se reći, ako on nije grijesio, onda su budistički svećenici ili neki drugi čija vjera iskazuju sasvim druge pretpostavke sigurno u krvi. No nitko od njih nije u krivi osim u slučaju kad iznose neku teoriju.«

što bih želio reći, a i najvažnije, jeste da su Pascalu pripisivali fideizam. I ima mjesta u njegovim *Mislima* gdje ovakva osuda izgleda opravdana.

Gовори mi je: Drury, nikad nemoj postati intiman sa svetim stvarima.

Osnovna greška onog što se naziva »fideizam« je baš u tome što izbjegava sve teškoće time što se prema svetim stvarima postavlja vrlo intimno.

Kierkegaard je o vjeri govorio kao o »neposrednosti poslije refleksije« i mislim da bi se Wittgenstein složio s ovom definicijom.

Dragi Drury,

Mislio sam mnogo nakon našeg razgovora u nedjelju i htio bih reći, tj. napisati, nekoliko stvari u vezi s tim. Uglavnom mislim slijedeće: Ne misli o sebi, već o drugima, tj. tvjnjim pacijentima. Jučer u parku si rekao da si možda pogriješio što se baviš medicinom i nakon toga si odmah dodao da je sigurno pogrešno tako misliti. Siguran sam da se tako ne smije misliti. Ne zbog toga što bi kao doktor mogao propasti, već zato kad bi se to i dogodilo, ne bi značilo da to ima ikakve veze s tvjnjim izborom profesije i mogućom greškom. Ako je ovo bila pogrešna odluka, tko bi mogao reći što bi bila prava? Nisi napravio grešku jer nije bilo ničeg u to vrijeme što si znao ili što si morao znati a predviđao si. Jedino bi se tako nešto moglo nazvati greškom. Pa čak da si i napravio grešku, to bi sada trebalo prihvati kao činjenicu i sve ostale okolnosti, unutrašnje i vanjske, koje se ne mogu promjeniti niti kontrolirati. Sada treba živjeti u svijetu u kojem si i ne misliti niti sanjati o svijetu u kojem bi mogao biti ili želio biti. Pogledaj kako ljudi pate, fizički i psihički, tebi su na oku i to može biti lijek za tvoje brige. Postoji još jedan način da se odmaraš kad god ti to treba i da se tako sabereš. (Ne sa mnom, jer ja te ne mogu odmoriti). U vezi sa religioznim mislima ne smatram da je želja za mirom karakteristika svetih. Mislim da religiozna osoba smatra da mir ili tisina dolaze kao dar s neba a ne kao nešto što treba tražiti. Gledaj svoje pacijente kao ljudska bića u nevolji i uživaj da možeš reći »laku noć« tolikim ljudima. Samo to je poklon s neba na kojemu ti mnogi mogu zavidjeti.

U razgovorima sa mnom ne pokušavaj da govorimo o onome što ima ugoden ukus (tako nešto nečeš nikada ni dobiti) već pokušaj da razgovaramo o onome što će donijeti ugodu nakon toga, kao nakon jela. Najvažnije da jednog dana ne moramo sebi reći da smo tračili vrijeme koje smo proveli zajedno.

Želim ti dobre misli a još više od toga lijepo osjećaje.

Iz knjige *Sjećanja na Wittgensteina*, urednik Rush Rhees (Oxford University Press 1984)

Wittgensteinova ličnost i osobnost imala je jakog utjecaja na mnoge ljudе koje je sretao i s kojima se bliže družio. Rush Rhees, urednik knjige *Sjećanja na Wittgensteina* iz koje donosimo odlomke, studirao je s njim i bio mu je bliski prijatelj. On je ujedno i jedan od izdavača Wittgensteinovih mnogobrojnih filozofskih spisa. U knjizi su sakupljena razna sjećanja Wittgensteinovih prijatelja od kojih za ovu priliku izdvajamo ona iznesena u eseju liječnika M. O'C. Druryja, jednog od dugogodišnjih Wittgensteinovih sugovornika. Kad je Wittgenstein razmislio o naslovu svoga drugog velikog djela Filozofska istraživanja Drury mu je predložio da se knjiga zove jednostavno »Filozofija« na što je Wittgenstein ljutito odgovorio kako ne bi mogao upotrijebiti takvu riječ koja je toliko značila u povijesti ljudske misli pošto je njegovo djelo samo jedan fragment čitave filozofije.

Drury je inače i sam studirao filozofiju 1930 godine a zatim je upisao teologiju jer je želio postati svećenik u anglikanskoj crkvi. Proveo je godinu dana u sjemeništu u Cambridge i odlučio da to nije za njega. Medicinu je počeo studirati 1933. i završio 1939. taman pred početak Prvog svjetskog rata. Kasnije u Dublinu specijalizirao psihijatriju. Godine 1973. izdao je knjigu *Opasnost riječi* (*The Danger of Words*) u kojoj je predgovor navodi da je te eseje sakupio kako bi pokazao koliki je utjecaj Wittgenstein izvršio na misao jednog čovjeka koji se stalno suočavao s praktičnim problemima koji su često poprimali i uključivali filozofske dileme. Jedan od najznačajnijih eseja nosi naslov »Vjera i ludilo« (*Madness and Religion*).

Drury u svojim sjećanjima posebno pridaje pažnju Wittgensteinovim mislima i stavovima prema religiji i etičkim pitanjima. Drury smatra da je ovu dimenziju zapostavljenu kod prikazivača Wittgensteinovog djela a da je ona vrlo važna za pravilno razumijevanje njegove filozofske misli. Iako je Druryjeva interpretacija pomalo pristrasna i ne sasvim jasno dosljedna, u njoj nalazimo nadasve interesante Wittgensteinove misli o ljudima koji su utjecali na njega, od kojih mnogi i nisu bili profesionalni filozofi, kao što su Dostoevski, Tolstoy, Sv. Augustin, Pascal i drugi.

Izbor, prijevod i komenter:
dr Dunja Jutronić – Tihomirović